

MIRZARAXIMOV Oyatulloh

*O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi,
Islomshunoslik ta'lim yo'nalishi 4-kurs talabasi*

Ilmiy rahbar: PALVANOV O'ktam Bazarbayevich

*O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi
Islomshunoslik va islom sivilizatsiyasini o'rganish
ICESCO kafedrasi dosenti, PhD*

SADRUSHSHARIA UBAYDULLOH IBN MAS'UD HAYOTI VA FAOLIYATI

ЖИЗНЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ САДРУШШАРИИ УБАЙДУЛЛАХА ИБН МАСУДА

LIFE AND WORK OF SADRUSHSHARIA UBAYDULLAH IBN MAS'UD

Annotasiya. Ushbu maqola Ubaydulloh ibn Mas'udning hayoti va ijodiga oid bo'lib, unda olimning ilm yo'li va islom olamida tutgan o'rni haqida ma'lumotlar keltiriladi. Shu bilan birga, ushbu maqolada allomaning asarlari haqida ham qisqacha ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: Ubaydulloh ibn Mas'ud, Buxoro, Sadrushsharia, "Ta'dil al-ulum fi-l-kalom", "Muxtasar al-viqoya", faqih, mutakallim, kalom.

Аннотация. Эта статья посвящена жизни и творчеству Убайдуллаха ибн Мас'уда, в которой содержится информация о его пути в науке и роли в исламском мире. Также в статье кратко рассказывается о научном наследии и произведениях этого ученого. Убайдуллох ибн Мас'уд был известным факихом и мутакаллимом. Его работы, такие как "Та'диль ал-улум фи-л-калам" и "Мухтасар ал-викая", оцениваются как важное достижение в исламской науке.

Ключевые слова: Убайдуллох ибн Мас'уд, Бухара, Садрушшария, "Та'диль ал-улум фи-л-калам", "Мухтасар ал-викуя", факих, мутакаллим, калам.

Annotation. This article is dedicated to the life and work of Ubaydullah ibn Mas'ud, providing information about his academic path and his role in the Islamic world. The article also briefly discusses the scholarly legacy

and works of this scholar. Ubaydulloh ibn Mas'ud was a prominent faqih and mutakallim. His works, such as "Ta'dil al-ulum fi-l-kalam" and "Muxtasar al-viqoya," are considered major contributions to Islamic science.

Keywords: Ubaydullah ibn Mas'ud, Bukhara, Sadrushsharia, "Ta'dil al-ulum fi-l-kalam," "Muxtasar al-viqoya," faqih, mutakallim, kalam.

KIRISH

Mavarounnahr diyori ko'plab alloma va mutafakkirlarni yetishtirib chiqqan diyor sifatida tilga olinadi. Bu o'lkada dunyo tamadduniga o'z hissasini qo'shgan ko'plab allomalar yashab ijod qilganlar. Bu olimlar nafaqat dunyo olamida balki islom olamida ham e'zozlanadilar.

Islom ilmlarining taraqqiyotida fiqh va kalom ilmi muhim o'rin tutadi. Ushbu fanlarning shakllanishi, rivojlanishi va nazariy asoslarini mustahkamlashda ko'plab allomalar xizmat qilgan. Ana shunday yetuk ulamolardan biri Sadrushsharia Ubaydulloh ibn Mas'ud bo'lib, u hanafiy fiqhining yirik namoyandalaridan sanaladi. Uning ilmiy merosi islom fiqhi, kalom va usul ilmlariga ulkan ta'sir ko'rsatgan.

Ubaydulloh ibn Mas'ud XIV asrda yashab, hanafiy mazhabi doirasida fiqh va usul ilmini chuqur o'rgangan, o'zining fundamental asarlari bilan islom huquqshunosligi rivojiga ulkan hissa qo'shgan. Ayniqsa, uning "Ta'dil al-ulum fi-l-kalom" asari fiqh va kalom munosabatlarini tahlil qilishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Uning "Tanqih fi usulul fiqh" va "Tavzih sharhut tanqih" asarlari esa usul al-fiqh ilmining asosiy manbalaridan biri sifatida hanuzgacha o'rganiladi.

ASOSIY QISM

Bu imomning to'liq ismi Sadrushsharia al-Asg'ar Ubaydulloh ibn Mas'ud ibn Tojushsharia Mahmud ibn Sadrushsharia Ahmad ibn Jamoluddin Ubaydulloh al-Mahbubiy al-Buxoriydir.

Unga "Sadrushsharia al-Asg'ar" laqabi berilgan. Olimning katta bobolarining laqabi ham "Sadrushsharia" bo'lganligi uning nasablari yuqoriligiga dalolat qiladi. Shuning uchun, katta bobo "Sadrushsharia al-Akbar" (Katta Sadrushsharia), nabira esa, "Sadrushsharia al-Asg'ar" (Kichik Sadrushsharia) deb atalgan. Ba'zi manbalarda ikkovlari "Sadrushsharia birinchi"

va “Sadrushsharia ikkinchi” deb ham farqlangan [4:65].

Ammo, “Sadrushsharia” laqabi asosan Ubaydulloh ibn Mas’udga nisbatan ishlatilgan.

Imom Sadrushsharia Ubaydulloh ibn Mas’ud Buxoro shahrida, ota-bobolaridan boshlab barcha avlodlari ilm va fiqh ulamolari bo‘lib kelayotgan oilada tug‘ilib, voyaga yetdilar.

Ubaydulloh ibn Mas’udning nasabi haqida hindistonlik mashhur olim Abdulhay Laknaviyning yozishicha, Sayyid Ahmad at-Tahoviyning shogirdi al-Mavlo Abdulmo‘min ad-Dimyotiy “Taoliqul-anvor ala durril-muxtor” (“Durrul-muxtor kitobiga yorqin hoshiyalar”) nomli asarida, uning nasabini sahoba Uboda ibn Somitga bog‘laydi. Shu o‘rinda bu zot: “Men shayximiz Sayyid Murtazo Husaynining silsilarida Sadrushsharianing nasabi zikr qilinganini ko‘rdim. U esa, quydagichadir: Mas’udning o‘g‘li Ubaydulloh, u Tojushsharia Mahmudning o‘g‘lidir, u katta Sadrushsharia bo‘lgan Ahmadning o‘g‘li, u dinning jamoli hamda go‘zal xulqlar otasi sanalmish Ubaydullohning o‘g‘li, u esa, Ibrohimning o‘g‘li, Ibrohim esa, Ahmadning o‘g‘li u Abdulmalikning o‘g‘li, u Amsarning o‘g‘li, u esa, Abdullazizning o‘g‘li, u Muhammadning o‘g‘li, u Ja’farning o‘g‘li, Ja’far Xolafning o‘g‘li, u esa Horunning o‘g‘li, Horun esa Muhammadning o‘g‘li, u Mahbubning o‘g‘li, u Validning o‘g‘li Valid esa mashhur sahoba Uboda ibn Somit (r.a) ning o‘g‘li bo‘lgan. Sayyid Murtazo Husayniy Ubaydullohning nasabini Buxoro tarixida ko‘rdim. U zot o‘z shajarasini bobosi bo‘lmish Mahmuddan, u otasi Ahmaddan, u Jamoluddin Ubaydullohdan, u Ibrohim Al-Mahbubiydan olganligini aytganlar. Al-Kufiy, Mulla Ali al-Qori va Zahabiylar tomonidan taqdim etilgan Jamoliddin Ubaydullohning tarjimai holi, hamda al-Kufiydan katta Sadrushsharia Ahmad ibn Ubaydulloh ibn Ibrohim haqida jamlangan ma’lumot, Tojushsharia ota tomonidan kichik Sadrushsharia, ya’ni “Sharhul-viqoya” kitobi muallifining bobosi ekani ma’lum bo‘ladi [1:97].

Ubaydulloh ibn Mas’ud bobolari imom Tojushsharia Mahmud ibn Sadrushsharianing tarbiyalari natijasida mashhur alloma bo‘lib yetishdilar. Alloma Buxoro fiqh maktabiga mansub faqihlardan hisoblangan [3:23].

Imom Sadrushsharia Ubaydulloh ibn Mas’ud Buxoriyning ustozlar silsilasi jihatidan Abu Hanifa

(r.a) ga etib boradi. Quyidagi tartibda:

1. Bobolari Tojushsharia Mahmud ibn Sadrushsharia.
2. Katta bobolari Ahmad ibn Jamoluddin.
3. Jamoluddin Ubaydulloh al Mahbubiy.
4. Shayx imom Muftiy Imomzoda.
5. Shayx Imoduddin.
6. Shamsulaimma Zaranjariy.
7. Imom Saraxsiy.
8. Imom Halvoniy.
9. Abu Ali Nasafiy.
10. Imom Mahmud ibn Fazl.
11. Imom Subazmuniy.
12. Abdulloh ibn Abu Hafs Kabir.
13. Imom Muhammad ibn Hasan Shayboniy.
14. Imom Abu Hanifa.

Ustozlar silsilasidan ko‘rinib turibdiki, Imom Sadrushsharia Ubaydulloh ibn Mas’ud zamonasining ko‘zga ko‘ringan allomalaridan bo‘lib, ayniqsa usulul fiqh, furu‘ul fiqh, xilof, jadal, hadis, nahv, lug‘at, adabiyot, ilmi kalom, mantiq kabi ilmlarda peshqadam bo‘lganlar [5].

Ubaydulloh ibn Mas’ud ko‘plab asarlar muallifi bo‘lib, ulardan quyidagilarni zikr qilish mumkin:

1. “Al-Vishoh”.
2. “Ta’dil al-ulum fi-l-kalom”.
3. “Sharhul viqoya”.
4. “Muxtasarul viqoya”.
5. “Tanqih fi usulul fiqh”
6. “Tavzih sharhul tanqih”
7. “Al-Muqoddimatul arba’a”.
8. “Ash-Shurut val-Mahozir”.

Imomning deyarli har bir kitobi birlamchi manbalarga tayanganligi, o‘zidan yuqori turuvchi olimlar qarashlariga asoslanganligi va bayon qilish uslubi osonligi ularni o‘z zamonasidayoq mashhur bo‘lib, keyinchalik ko‘plab sharhlar yozilishiga sabab bo‘lgan. Olimlar Ubaydulloh ibn Mas’udning birgina “Muqaddimatul-arba’a” nomli asariga ko‘plab sharh va hoshiyalar yozishishgan.

Bundan tashqari usulul fiqh ilmining yanada rivoj topishida Sadrushsharialar sulolasining davomchisi Ubaydulloh ibn Mas’udning “at-Tavzih fi halli g‘ovomizit-tanqih” asari alohida o‘rin egallaydi. Muhaqqiq olim Abdulhay Laknaviy Ubaydulloh ibn Mas’udni “shariat qonunlarining soqchisi, asliy va far’iy ilmlar ustoz, aqliy va naqliy fanlar faqihi va usulul fiqh bilimdoni” deya

yuksak baho beradi. Shunisi alohida e'tiborga sazovorki, ushbu asarda uchinchi darajadagi mujtahidlar, xususan imom Pazdaviyning usulul fiqhga oid qarashlari asos qilib olingan. Ubaydulloh ibn Mas'ud bobosi Mahmud ibn Sadrushsharia tomonlaridan fiqh sohasi bo'yicha yozilgan "Viqoyatur-rivoya" asarini to'liq yod olib, usulul fiqhga oid "Usul as-Saraxsiy", "Usul al-Karxiy" va "Usul al-Pazdaviy" asarlarini ana shu bobosidan o'rgangan. Fiqh va usulul fiqh ilmlariga nisbatan o'zida katta qiziqish va salohiyatni anglagan Ubaydulloh Burhonuddin Marg'inoniyning "Hidoya" asarida uchraydigan masalalar borasidagi bobosining "Viqoyatur-rivoya" kitobiga dastlab sharh yozib, uni "Sharhul viqoya" deb nomlagan bo'lsa, keyinchalik uni yanada ixchamlashtirib, "Muxtasarul viqoya" nomli alohida kitob ta'lif etgan. Bunday iqtidor sohibining at-Tanqih" nomli asari hajmining ixchamligi, mazmun-mohiyatining ilmiyligi va manba muallifini xalq yaxshi tanigani bois, tez orada butun Buxoroda katta qiziqish uyg'otdi. Shundan so'ng, mohir xattotlar mazkur asardan minglab nusxalar ko'chirdilar. Shu tariqa, u turli o'lkalardagi olimlarga va madrasalarning talabalariga yetkazildi. Usulul fiqh bilan shug'ullangan ko'plab olimlar unga sharh, hoshiya va ta'liqlar yozishga kirishdilar. Ba'zi hollarda muallifning asar matnidani ko'zda tutgan maqsadi to'g'ri anglanmasdan boshqa ma'nolarni ifodalovchi sharhlar ham bitilib, ixtilofli fikrlar ham paydo bo'ldi. Bu asarni tushunish va tushuntirishdagi ayrim noaniqlik va chigalliklarni bartaraf etish maqsadida muallif o'zining tasarrufida bo'lgan asl matnni alohida sharhlashga kirishib, uni "at-Tavzih fi halli g'ovomizit tanqih" (at-Tanqihning noaniq o'rinlarini tushuntirish), deb nomladi. Asarning ana shunday nomlanishi ham fikrning to'g'riligidan dalolat qiladi. Ubaydulloh ibn Mas'ud "at-Tavzih fi halli g'ovomizit tanqih" asarining muqaddima qismida bu xususida to'xtalib, mazkur asarni tushuntirishda yo'l qo'yilgan xato va nuqsonlarni bartaraf etish maqsadida ushbu ishga qo'l urganini o'zi ham e'tirof etadi. Mazkur asar asrlar davomida usulul fiqh fani bo'yicha asosiy darslik sifatida o'qitilib, qayta-qayta nashr etilmoqda. Shu bilan birga, Sadrushsharia kalom ilmida ham asarlar yozib qoldirgan. Bu esa, uning qomusiy olim ekanini ham ifoda etadi.

Ubaydulloh ibn Mas'udning "Sharhul viqoya" kitobiga ham olimlar tomonidan ko'plab

hoshiyalar yozilgan. Abdulhay Laknaviy "Umdatur rioya" nomli asarida oltmishdan ortiq hoshiyalar yozilganini zikr qilgan. Quyida ulardan ayrimlari keltiriladi:

1. Musannifak nomi bilan mashhur bo'lgan Ali ibn Majduddin Muhammad ibn Muhammad ibn Mas'ud ibn Mahmud ibn Muhammad ibn Imom Faxriddin Bistomiy Hiraviy "Sharhul viqoya" asariga hoshiya yozgan.

2. Yusuf ibn Junayd Tuqotiy Chalabiy "Zaxiratul uqbo" nomli hoshiya yozgan.

3. Hasan Chalabiy ibn Shahmasuddin Muhammad Shoh ibn Shamsuddin Muhammad ibn Hamza Rumiy Fannoriy hoshiya yozgan.

4. Mavlo Ahmad Hayoliy (vaf.860/1455) "Sharhul viqoya" asariga hoshiya yozgan.

5. "Mavlo Xusrav va Mulla Xusrav Rumiy" nomi bilan mashhur bo'lgan Muhammad ibn Faromuz (vaf. 885/1480) "Sharhul viqoya" asariga hoshiya yozgan.

6. Ya'qub Poshsho ibn Xuzariybek ibn Jaloluddin Rumiy (vaf. 891/1486) "Sharhul viqoya" asariga hoshiya yozgan.

7. "Xatibzoda Rumiy" nomi bilan mashhur bo'lgan mavlo Muhiuddin Muhammad (vaf.901/1495) "Sharhul viqoya" asariga hoshiya yozgan, lekin u tugal emas.

8. "Husomzoda" nomi bilan mashhur bo'lgan Muslihiddin Mustafo ibn Husomiddin (vaf. 1010/1601) "Sharhul viqoya" asariga hoshiya yozgan.

9. Muhiuddin Muhammad Shoh ibn Ali ibn Yusuf Boliy ibn Shamsiddin Muhammad ibn Hamza Fannoriy (vaf. 929/1522) "Sharhul viqoya" asari avvalgi qismlariga hoshiya yozgan.

10. Muhyuddin Chalabiy Muhammad ibn Ali ibn Yusuf Fannaoriy (vaf. 954/1547) "Sharhul viqoya" asari avvalgi qismlariga hoshiya yozgan.

11. "Arabzoda Rumiy" nomi bilan mashhur bo'lgan Mavlo Muhammad (vaf. 966/1561) yozgan hoshiyasi ham bor.

12. "Qozizoda Rumiy" nomi bilan mashhur bo'lgan Mavlo Shamsuddin Ahmad ibn Mavlo Badruddin (vaf. 988/1580) "Sharhul Viqoya" asari avvalgi qismlariga hoshiya yozgan.

13. Shayxulislom Ahmad ibn Yahyo ibn Muhammad ibn Sa'duddin Taftazoniy (vaf. 916/1510) yozgan hoshiyasi.

14. Mavlo Isomuddin Ibrohim ibn Muhammad Isfiroyniy (vaf. 944/1537)

15. Abdulhay Laknaviy avval “Xusnul viloya fi tahshiyati sharhil Viqoya”, so‘ng “As-Sioya fi kashfi ma fi sharhil Viqoya” nomli hoshiya yozadi, lekin u oxiriga yetmaydi. So‘ng “Umdatur rioya” nomli hoshiya yozadi. Lekin u ham oxiriga yetmay qoladi. Allomaning ukasi Abdulhamid Laknaviy “Zubdatun nihoya fi tahshiyati sharhil Viqoya” nomi bilan, “Umdatur rioyani oxiriga yetkazadi. Mazkur uch asar ham nashr qilingan [2:208].

Mana bu ishlarning barchasi imom Ubaydulloh ibn Mas‘udning martabasi ulamolarning nazdida qanchalik yuqori baholanganligini ifodalaydi.

Imom Sadrushsharia Ubaydulloh ibn Mas‘ud Buxoriy 747/1346 yili Buxoro shahrida vafot etdi. U, ota-onasi, farzandlari, bobokalonlarining qabrlari Buxoroning Sherobod shahridadir [4:61]. Faqat otasining otasi, ya‘ni bobolari Tojushsharia va onasining otasi Burhonuddin Kirmon tomonida vafot etib, o‘sha yerda dafn etilgan [1:99].

“Kashfuz-zunun” kitobining muallifi Mulla Kotib Chalabiy “Ta‘dil al-ulum” nomli asarida Ubaydulloh ibn Mas‘udning vafotini yetti yuz qirq yettinchi yilda bo‘lganini aytib o‘tgan. Ammo “al-Viqoya” va “an-Niqoya” kitoblarida esa, uning vafoti yetti yuz qirq beshinchi yilda bo‘lganligi zikr qilingan.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, alloma Ubaydulloh ibn Mas‘ud Buxoro fiqh maktabidan yetishib chiqqan eng mashhur olimlardan biri hisoblanadi. U deyarli barcha ilm sohalarida asarlar yozgan bo‘lib, ular islom olamida yuksak baholanadi. Ubaydulloh ibn Mas‘ud fiqh ilmiga katta hissa qo‘shgan. Shu bilan birgalikda islom ilmlarining boshqa tarmoqlarida ham ko‘plab kitoblar yozgan. Xususan, olimning “Ta‘dil al-ulum fi-l-kalom” asari kalom ilmi bo‘yicha muhim manbalardan biridir.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdulhay Laknaviy. Umdatur rioya ala sharhul viqoya. – Bayrut: Dorul kutubil ilmiyya, 1971. – J.I. – 663 b.
2. Hamidulla Aminov, Soatmurod Primov. Hanafiy fiqhi tarixi, manbalari va istilohlari. – T.: Movarounnahr, 2017. – 400 b.
3. Pozilov Nodir Nabijon o‘g‘li. Ubaydulloh ibn Mas‘udning at-Tavzih asari hanafiy usulul-fiqhi bo‘yicha muhim manba. Magistrlik ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya. – T. Toshkent islom universiteti, 2008. – B. 23.
4. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Kifoya. – T.: Hilol-Nashr, 2020. – J. I. – 584 b.
5. Sirojiddin Nabijonov. Ubaydulloh ibn Mas‘ud Buxoriyning fiqh ilmiga qo‘shgan hissasi / Imom Buxoriy xalqaro ilmiy tadqiqot markazi rasmiy sayti. URL: <https://www.bukhari.uz/?p=26645&lang=oz>. Murojat sanasi: 10.02.2025.